

заострили, а цар Андроник II је више од годину дана морао да смирује велико незадовољство патријарха Јована и врхова византијског свештенства. То, међутим, није могло умањити значај великог историјског чина који се одиграо на самом прелазу из XIII у XIV век: Србија се коначно, и за дуже време, окренула ка Егејском мору, а Византија је била принуђена, иако тешко погођена овом чињеницом, да формално призна успехе које је у том правцу постигао краљ Милутин.

УНУТРАШЊЕ БОРБЕ ПОЧЕТКОМ XIV ВЕКА

Измирење с Византијом, крунисано браком с царевом кћерком Симонидом, значило је велики успех у Милутиновој политици. Освајања у Македонији била су легализована на тај начин што су земље и градови као мираз препуштени српском краљу. Сам Милутин подвлачи то у једној својој повељи: »и узех мачем скопску страну и овчепољску и полошку и дебарску и друге остале стране и потом постадох зет благоверном самодржавном цару грчком кир Андронику Палеологу и даде ми ону земљу у прикију».¹ У то време су снаге Византијског Царства биле прилично ограничене, те Милутин није могао рачунати на значајну подршку с те стране, али је много значила већ сама чињеница што није морао страховати од напада Византинца и покушаја да поврате изгубљене територије у Македонији. Измирење с Византијом и сродство с њеним царем имали су, поред политичког, и симболичан значај: углед и ауторитет Милутинов порасли су у Србији и околном свету.

Приближавање Византији, чију је цивилизацију, за разлику од оца, Уроша I, Милутин дубоко поштовао и као узор имао пред очима,² и тесно повезивање с њом нису одобравали сви утицајни људи у српској држави. Још у току дугих и напорних преговора византијске дипломате имали су прилике да осете противљења на многим странама, чак и отпор мајке Милутинове, краљице Јелене. Зближавање с византијским двором једни су примали с неповерењем, зазирући од грчког лукавства, а други су то отворено одбијали, јер су, како се Византинцима чинило, од ратовања и непријатељстава имали користи.

За време тих преговора није ни спомињан краљев брат Драгутин, владар посебне државе на северу, која је била приближно исте величине и снаге као Милутинова држава. Његов став према свему што се десило о Ускрсу 1299. и ономе што је томе непосредно претходило, може се извести из догађаја који су уследили и кратке белешке оновременог византијског писца Пахимера, који каже да је цар Андроник пружио своје зету савезничку помоћ, што је навело Драгутина да одустане од намераваног напада. Брак Милутинов са Симонидом отежао је ионако сложену и нејасну ситуацију у погледу наслеђа српског престола. Савременицима је било познато колико су Византинци

¹ Љ. Стојановић, *Стари српски хрисовуљи, акти, биографије*, Споменик 3 (1890) 14.

² О Милутиновом ставу према византијској држави и цивилизацији уп. излагање у следећем поглављу, стр. 466–470.

упорно настојали да потомцима царских, »у порфири рођених«¹ пренишу обезбеде првенство у наслеђивању престола. Неки су се присећали преговора вођених четврт века раније, када је требало да се Милутин ожени Анном, кћерком Михаила VIII, и кад су Византинци сасвим отворено показивали да очекују и желе да царев будући зет мимо утврђеног реда наследи очев престо. У преговорима вођеним крајем XIII века, о том услову није се отворено говорило, можда управо због тога да се Милутинове тешкоће не би повећавале, а можда и зато што је у тренутку склапања брака Симонида била у детињем узрасту и што је питање њених наследника могло постати актуелно тек после низа година. У сваком случају, догађаји који су уследили актуелно да Византинци нису били одустали од традиционалних претензија, него да су се оне у овом случају појавиле у сасвим особеном виду.

Драгутин је, дакле, имао много разлога да се супротстави променама које су могле уследити после догађаја 1299. године. Он је, можда, одустао од отвореног напада када је Милутин добио помоћ од таста цара Андроника II, али није променио свој непријатељски став. Међутим, и његов положај је био прилично сложен и није му допуштао да све снаге посвети борби против брата. Драгутин је за Угарску и њене прилике био везан у јачој мери него што је Милутин био везан за Византију. Највећи део његове државе састојао се од територија које су припадале угарским краљевима. Мачванску бановину добио је у своје време на управу, а подручја у данашњој североисточној Србији, некадашњу Кучевско-браничевску бановину, освојио је с Милутином и припојио својој држави. Преко својих територија био је повезан и с Босном, где је имао посебне интересе, јер му се кћи 1284. удала за бана Стјепана I Котроманића.

У последњој деценији XIII века, за време слабе владавине последњег Арпадовца, Андрије III Млечића, прилике у Угарској постале су хаотичне. Оспораван као краљ, присиљен да се бори с моћним супарницима, Андрија III био је принуђен да купује наклоност и подршку феудалних господара делећи титуле и поседе. Овакав развој догађаја ишао је на руку Драгутину јер му је омогућавао да се учврсти и осамостали у господарству државом састављеном од разнородних делова. Али, то је у исто време олакшавало осамостаљивање и других великаша и њихово претварање у »олигархе«, самосталне господаре великих делова угарске државе. Унутрашњи односи су на тај начин постајали још сложенији, јер су се великаши сукобљавали или повезивали зависно од тренутних интереса. Драгутин је морао неизбежно бити увучен у заплетене и променљиве односе у угарској краљевини.

Краљ Андрија III даровао је 1292. године Драгутиновом сину Владиславу »херцештво Славонију«² као наследни посед, а 1293. оженио га је својом нећаком Констанцом Морозини.³ И друга страна се, међутим, трудила да обезбеди наклоност и подршку Драгутинову. Напуљски двор је своје претенденте Карла Мартела и, касније, Карла Роберта препоручивао својим рођацима, краљу Драгутину и краљици Каталани. Краљ Карло II потврдио је Владиславу »херцештво Славонију«⁴ и рачунао је на његове услуге у будућности.

Када је почетком 1301. умро краљ Андрија III, борбе око угарског престола распламтеле су се још већом жестином и трајале су читаву деценију.

¹ С. Станојевић, *Две српске краљице*, Рашка 1 (1929) 210–215; исти, *Брачни уговор српске краљице Констанце*, Из наше прошлости I, Београд 1934, 110–112.

у тим борбама Драгутин је, захваљујући својим родбинским везама с династијом Арпадовца, наступао не само као бранилац своје осамостаљене државе већ у једном тренутку и као претендент на угарски престо у име једног од својих синова. Стицајем околности, Драгутину се наметнула потреба да се истовремено бори да једноме сину обезбеди престо у Угарској а другоме престо у Србији.⁵ На тај начин је био увучен у борбе на две стране: с братом, у Угарској, и с анжујским рођацима и »олигарсима«⁶ у Србији. Снаге Драгутинове нису биле довољне да би успешно могао деловати на обе стране, али је, ипак, успео да за живота сачува област коју је образовао. Драгутинова истовремена политичка улога и у Угарској и у Србији уз Саву и Дунав с језгром немањичке државе.

Отворени рат између Драгутина и Милутина био је одложен само за кратко време. Избио је најкасније 1301. године⁷ и први, само посредни подаци о сукобу браће могу се извући из нејасне и непотпуне слике о рату између краља Милутина и Дубровника. Почети и узроци овога локалног рата сасвим су слабо познати.⁸ Сигурно је једино то да су Дубровчани, ојачани млетачким бројовима и ратницима из Задра и Хрватске, напали »усред мира«⁹ Котор у првој половини 1301. године. Котор се одбранио од ове опсаде, а краљ Милутин је одговорио тиме што је напао Дубровник и пресекао све његове везе с копном.¹⁰ Дубровчани су привремено посели Млет и поставили свога кнеза на острву, а Милутин је заробио изванредно број Дубровчана и држао их затворене све до краја рата. Краљ је држао под контролом копно а Дубровчани море, спречавајући и једни и други у своме домену редован трговински промет. Ни једна ни друга страна није, међутим, могла да постигне одлучујући успех.

Већ у августу 1301. Дубровчани су почели да се залажу за склапање мира. Послали су свога поклицара краљу и утицали на Венецију да и она упути своје посланство. У октобру исте године Милутинов посланик већ је преговарао у Дубровнику. Општа ситуација се временом побољшала: на снази је остала забрана трговања, али су Дубровчани већ одржавали везе с непосредним залеђем. У новембру 1301. израђен је у Дубровнику нацрт уговора о миру. Главни преговорац општина је обећала да ће прихватити све што он утаничи 1302. а Дубровачка општина је обећала да ће обновљено раније стање, а са српским краљем. У марту 1302. на Млету је обновљено раније стање, а сума откупа за дубровачке заробљенике утврђена је на 4.000 перпера, чему је требало додати износ »српског дохотка«¹¹ за ратне године. Августа 1302. мир је склопљен, а у септембру је краљ Милутин издао своју повељу у којој су права

⁵ Особеност Драгутиновог положаја осветлио је у пуној мери М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина* 64–66. На његове резултате ослања се у значајној мери излагање у овој глави.

⁶ Драгутинов град Рудник налазио се у новембру 1301. под Милутиновом влашћу, што значи да је до промене и рата свакако дошло пре тога датума. Аргументе је навео М. Динић у наведеној расправи стр. 59.

⁷ Б. Крекић, *Зашто је вођен и када је завршен рат Дубровника и Србије 1301–1302?* ЗРВИ 17 (1976) 417–423.

⁸ О нападу на Котор говори један члан Статута: ... et ipsi Ragusini contradicentes pactis et obligationibus simul stabilitis fecerunt nobis guerram tempore pacis et insultus et damna, venientes super civitatem nostram in presenti anno [1301] cum maximo exercitu Venetorum, Iadrensi et Croatorum et multorum aliorum diversarum gentium, cupientes civitatem nostram totaliter destruere... *Statuta et leges civitatis Cathari, Venetiis* 1616, 209.

дубровачких трговаца у Србији подробније и прецизније образложена него у заклетвама ранијих српских владара.⁸

У Милутиновој повељи се за дубровачке трговце у Руднику прописује сигуран знак да је Рудник, раније Драгутинов град, до јесени 1301. доспео у Милутинове руке.⁹ Када су се прилике на дубровачкој граници смириле, у град су стизали гласови о ратовима и метежима дубље у унутрашњости. Дубровачки трговци позвани у пролеће 1302. да се врате у свој град поручили су: «у овој земљи зло се чини, рати су». Они трговци који су се затекли у Драгутиновој земљи правдали су се да не могу проћи кроз су се затекли у Милутина. У једном писму из 1303. налази се обавештење да је рат у Брскову и читавој Рашкој. Нема сумње да се борба између браће тада увелико распламтела.¹⁰ О несигурности и безвлашћу који су завладали говори судбина једног трговачког каравана који је 1305. на путу од Дубровника до Дрине пута нападнут: једном код Требиња, други пут код Гацка и трећи пут у жупи Прибод, у горњем Подрињу.

Обавештења о рату су случајна, непотпуна, једва довољна да се стекне поуздан утисак о томе да су се борбе водиле, али недовољна да се стекне назрети макар и најопштији обриси догађаја. Сигурно је, такође, да сукоб није остао ограничен искључиво на Милутина и Драгутина. У пролеће 1302. пана I Котроманића, из домаће босанске династије, и Младена I, Стје-поставио брат Павле Брибирски, «господар Хрвата». И њихов сукоб је, вероватно, био повезан са унутрашњим ратом у Србији.

Експанзију према Босни почео је бан Павле још крајем XIII века. Попут јући се на многобројне присталице међу племством, изборио ослања-положај на великој територији Хрватске и Далмације. Бан Павле био је присталица јужноиталијанских Анжујаца и помагао им је да остваре своје претензије на угарски престо. Они су се одуживали његову веома велику стварну власт. Практично самосталан, бан Павле је, као и други феудални господари, енер-гично настојао да прошири подручје своје власти.¹¹ Већ 1299. је преко Доњих Крајева и тамошње властеоске породице Стјепанића потчинио део Босне и за бана свога брата Младена I, који се 1302. борио против Стјепана I покушавајући да га истисне из Босне. У томе није потпуно успео; у земљи је остало доста противника, који су му 1304. дошли главе.¹²

Бану Павлу је рат између Милутина и Драгутина пружио погодну при-

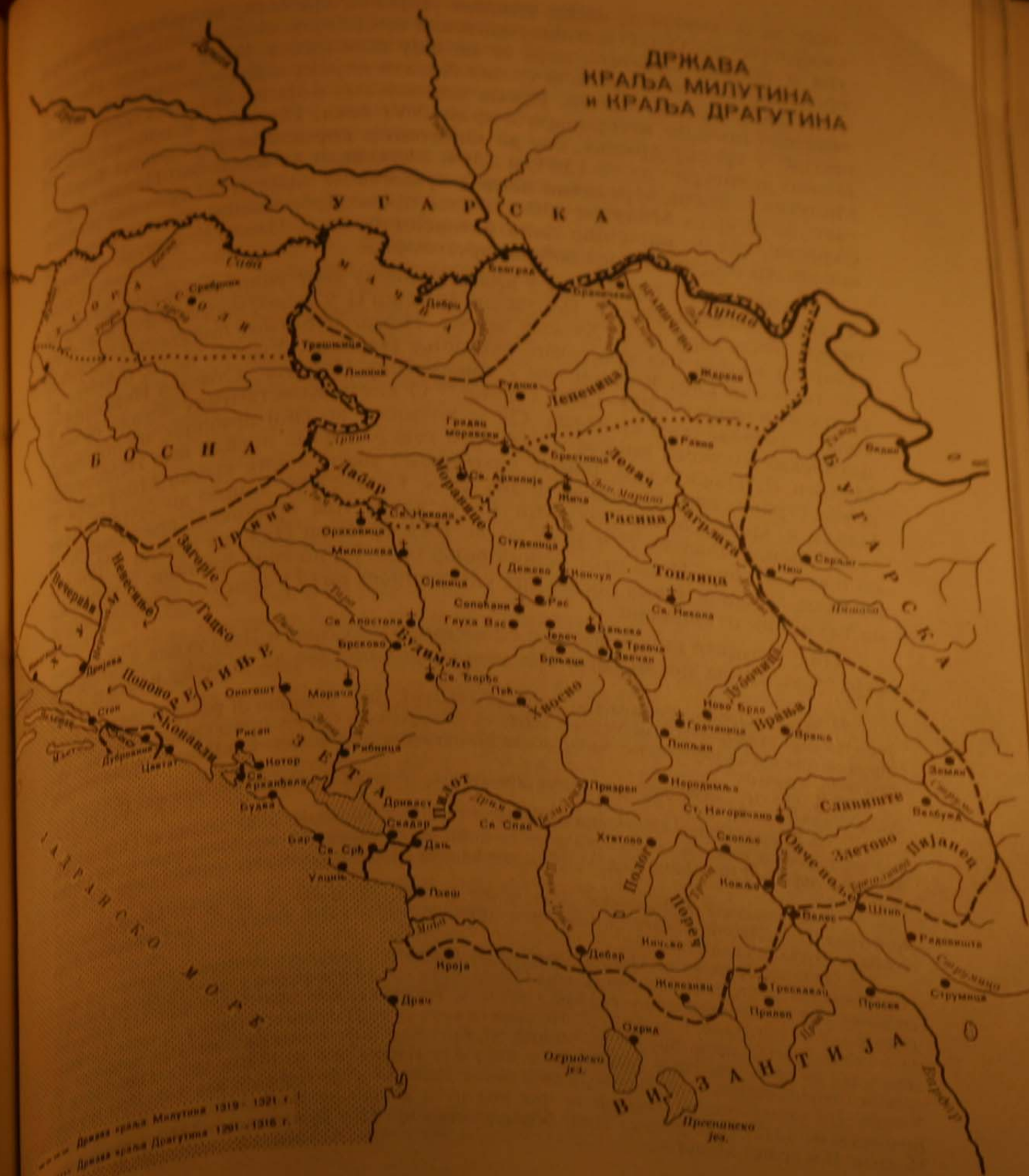
⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I*, 36–37. Као и раније Милутинове повеље, ни ова нема облик заклетве, већ је стилизована као краљева «милост», једнострана привилегија коју владар дарује Дубровнику.

⁹ Одредба о Руднику не налази се само у коначном тексту повеље од 14. септембра 1302. већ и у дубровачком нацрту од новембра 1301 (*Mon. Rag. V*, 13–14).

¹⁰ Податке о рату прикупио је и саопштио М. Динић, *нав. дело* 59–60.

¹¹ О успону брибирских кнежева уп. N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom srednjem vijeku*, Zagreb 1976, 407–427; S. Antoljak, *Ban Pavao Bribirski «Croatorum dominus»*, *Radovi Instituta JAZU u Zadru* 19 (1972) 14–21, где је наведена и старија литература.

¹² Micha Madil, *De gestis Romanorum imperatorum*, ed. J. Schwandtner, *Scriptores rerum Hungaricarum III*, Vindobonae 1748, 647.

Држава краља Милутина 1319–1321 г.
Држава краља Драгутина 1291–1316 г.

лику да се уметла и, идући стопама угарских краљева, покуша да прошири своју власт на Хум. О његовим односима са Србијом имамо неколико истргнутих и штурних података који се не дају повезати у јасну целину. По својим прилици, његови људи били су они Хрвати који су с Дубровчанима и Задрачанима 1301. напали Котор. Према казивањима која из старијих изгубљених текстова преносе историчари с краја XVI века, Павле је и копном дубоко продрио у српску државу, све до Оногоста, користећи унутрашње борбе.¹³ Једино је сигурно да се 1303. и 1304. очекивало да ће се бан Павле и краљ Милутин састати, вероватно негде у граничном подручју.¹⁴ Извесно је, исто тако, да је краљ Милутин 1304. послао преко Дубровника свога покликсара у Скрадин, где је најчешће била резиденција бана Павла.¹⁵ Остаје потпуно непознато о чему су тада вођени преговори.

Изгледа да је бан Павле у првом периоду свог уплитања у српске борбе постигао значајне успехе. Његов син Младен II у једној исправи из 1304. носи титулу господара целе Хумске земље. Нема, међутим, података о његовој стварној власти над крајевима око доње Неретве. Уместо њега, помиње се као господар кнез Константин у доњем току Неретве, Стону и Невесињу, у кратком периоду 1303–1306. године.¹⁶ О кнезу Константину остали су трагови у дубровачким књигама. Он је потицао, по свој прилици, из породице цетинских кнежева која је у каснијим генерацијама носила име Нелипчића. Младен II, Павлов син, био је неко време заробљеник краља Милутина. С друге стране, пак, поуздано се зна да је 1305–1306. дошло до сусрета бана Павла и краља Милутина. Могуће је да се том приликом преговарало о ослобођењу Младена II и да су после тога бродови Пажана дошли у Дријева по бановог сина. Цена овог ослобођења била је, по свој прилици, повлачење из Хума.¹⁷ Једна тешка последица унутрашњег рата у српској држави била је на тај начин отклоњена.

Нису познате појединости о односима Милутина и Драгутина у годинама које су уследиле после тога, али има сведочанстава да су међу њима и даље

¹³ Мавро Орбин, *Краљевство Словена* 196–197, 364; Giacomo di Pietro Luccari, *Copioso ristretto degli Annali di Rausa*, Venezia 1605, 45. Тај продор у Србију је код Орбина и Лукаренића погрешно везан за унутрашње борбе после Милутинове смрти, када бан Павле већ одавно није био међу живима.

¹⁴ К. Јиречек, *Романи у градовима Далмације*, Зборник Константина Јиречека II, 120–121; *Mon. Rag.* V, 52, 73.

¹⁵ М. Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7 (1961) 7, упозорио је да подаци из 1303. и 1304. говоре једино о томе да се очекивало да ће доћи до састанка. Мисија Милутиновог посланика Матеја у априлу 1304 (*Mon. Rag.* V, 74) потврђивала би да састанак није одржан у марту те исте године.

¹⁶ Под утицајем К. Јиречека, *Ист. Срба* I, 192, веровало се да је то Милутинов син Константин. М. Динић, *Comes Constantinus*, ЗРВИ 7 (1961) 1–10, показао је да у изворима нема ослоња за такво схватање.

¹⁷ Одлазак бродова са Пага у Дријева по наређењу Задарске општине, »поводом и ради господина Младена, сина господина бана Павла, који је у то време био у затвору краља Рашке«, спомиње се у једном сведочењу из 1340. године. С. Антољак, *нав. дело* 56–57, нап. 313, упозорио је да је акт из те године, а не из 1372. Не види се када су то Пажани одлазили у Дријева. Свакако за живота Павла, дакле пре 1312. године. С. Антољак није навео разлоге који га наводе на мишљење да се то десило у време кад је кнез био Иван Соранцо (1301–1303, 1305–1306). У сваком случају, тешко је веровати да се и после такве незгоде одржала власт Брибирских над Хумом. По свему судећи, касније је још два пута дошло до покушаја да се Хум потчини Брибирцима: 1312, када је кнез Изан боравио неко време у Дријевима, и 1318, у време рата Младена II и краља Милутина.

изазвали раздор и непријатељство. Један по имену непознати католички монах пролазио је 1308. године кроз балканске и неке суседне земље прикупљајући податке који су могли послужити приликом предузимања великог похода ради обнављања Латинског Царства и ширења католичке вере у »расколничким областима. Тај писац је оставио драгоцене белешке и о Србији, где је краљевску браћу затекао у међусобном рату.¹⁸ Путник са Запада чуо је понешто и о узроцима тога непријатељства. Краљ Стефан Драгутин владао је раније целом државом, али је, навши с коња, сломио ногу. Веровао је да му је живот у опасности, и како је, наводно, био без деце, уступио је власт над државом своме брату Милутину. О томе уступању непознати писац чуо је две верзије. По једној је власт предао без икаквих услова, а по другој, коју је подупирао сам краљ Драгутин, предао је под условом да је поново добије ако преживи. Млађи брат, међутим, примивши власт, није је вратио брату иако је овај прездравио, »држи власт већ 26 година, због чега је међу споменутом браћом избио рат и раздор који траје до данашњег дана.«¹⁹

Анонимни путописац није знао на какав се особен начин формирала држава краља Драгутина. Драгутинову област назива Србијом, а Милутинову има једне српске државе: Драгутинову област назива Србијом, а Милутинову Рашком. Забележио је да је држава богата хлебом, месом и млечним производима, затим сребром, оловом и гвозђем. У време када је он прошао земљом, у њој је било седам рудника у којима се добијало сребро.

Симпатије тога ревносног католика биле су потпуно на Драгутиновој страни. Драгутин је за њега праведан и добар човек, који воли и добро прима католике, живећи у браку са кћерком угарског краља. Милутин је сушта супротност: лукав и превртљив, не поштује заклетве и уговоре, живи са више жена. Милутин, по мишљењу овога писца, мрзи и прогони католике, али, у страху од господина Карла од Валлоа, показује извесне знаке поштовања да би папска столица спречила Карла да га не нападне. Из истог разлога Милутин тражи и пријатељство Карла од Валлоа. Ово казивање непознатог монаха показује колико су мали били резултати неких Милутинових акција које су јако одударале од његове политике крајем XIII века.

Од почетка рата с братом, Милутин је заиста настојао да стекне наклоност и подршку папе и француских феудалаца из јужне Италије, који су имали амбиције да освоје Византију и обнове Латинско Царство. Обраћао се папи Бенедикту XI (1303–1304) да њега и целу државу прими под заштиту свете столице. То је поновио и на почетку понтификата Клемента V (1305–1314), чији је повољан одговор омогућио да се касније пође даље, односно да се поведу преговори о преласку краља и целе земље у католичанство. Папа Клемент V схватио је Милутинове понуде врло озбиљно и 1308. наложио тројици својих легата да остваре сједињење Милутинове државе с католичком црквом. Они су, између осталог, имали задатак да краљу Милутину предају папску заставу, која је истовремено симболисала заштиту папске столице и спремност за борбу против неверника.²⁰

¹⁸ *Anonymi Descriptio*, ed. O. Górká. Фотомеханички репродукован текст и снабдевен преводом на македонски у: *Споменици за средновековната и поновата историја на Македонија II*, Скопје 1977, 458–488. Уп. В. Ђоровић, *Један нови извор за српску историју из почетка XIV века*, Прилози КИФ 4 (1924) 67–74.

¹⁹ *Anonymi Descriptio*, ed. O. Górká 34 (= *Споменици II*, 474–476).

²⁰ М. Пурковић, *Авињонске папе и српске земље*, Пожаревац 1934, 14–16.

Још необичније, али сасвим у складу с новом оријентацијом на црквеном плану, било је Милутиново ступање у савез са Филипом Тарентским, сином јужноиталијанског краља Карла II. Филип је, као носилац свих анжујских права на Истоку, узео титулу »деспота Романије« и из Албаније и Епира започео борбу за обнављање власти Латина над византијским територијама. У августу 1306. примио је скадарског епископа Стефана, Милутиновог посланика, и с њим преговарао о савезу. Затим је други један епископ, Филипов посланик, одлазио у Србију да од Милутина прими заклетву на оно што је уговорено. Иако сачувани докуменат ништа не говори о садржају уговора и циљевима савеза, ипак не може бити сумње да су се они уклапали у тадашњу Филипову политику.²¹

Краљ Милутин је склопио уговор о савезу и с Карлом од Валоа, братом француског краља Филипа IV Лепог. Као супруг Катарине од Куртнеа, наследнице титуле латинских царева, Карло је и сам носио титулу цариградског цара и неко време настојао да уклони Палеологе и стварно загосподари Византијским Царством. Савезнике је нашао у папи Клементу V, Млетачкој Републици, своме рођаку Филипу Тарентском и појединим феудалима на тлу Грчке. У круг савезника примио је и »шизматичког« краља Милутина, рођака и пријатеља цариградских Палеолога.

Два Милутинова посланика, један Дубровчанин а други Которанин, заклели су се у краљево име, 27. марта 1308, у једном манастиру код Мелена, да ће помоћи титуларном цару да се бори против Андроника и освоји цариградско царство (Византију): кад год се то од њега буде затражило, српски краљ ће лично с војском, или само војском, пружити помоћ на месту које савезник одреди. Краљ Милутин се, такође, обавезао да неће дати уточиште неком од бунтовника или непријатеља свога савезника. Карло се са своје стране обавезао да ће, кад задобије и поврати своје царство или већи његов део, пружити Милутину помоћ при одбрани његове краљевине од свих непријатеља, »како пагана тако и хришћана«. Помоћ српски краљ не би добио у случају да држи и поседује територије царства или земље Филипа Тарентског изван територија које му се уговором изричито препуштају. За обећану помоћ, Карло је Милутину »поклонио« већ раније освојене територије у Македонији, које су, по тврђењу краљевих посланика, доносиле 5.000 златника годишњег прихода.²² Преговарало се и о понуди Милутиновој да се његова законита кћи Зорица (Zariza) уда за Карла, сина Карла од Валоа, али поводом тога су многа питања остала отворена. Требало је да се Карлови посланици увере да је српски краљ примио католичанство, као што је обећао; затим, да виде девојку и преговарају о условима склапања брака и миразу. Питање је у тој мери остало отворено да је Милутину било препуштено на вољу да кћерку у међувремену и уда, али само не за Андроника, његове рођаке или приста-лице.²³

Испуњавање свих обавеза које је Милутин преузео према папи и Карлу од Валоа могло је значити веома велики заокрет у политици, који сигурно не би

²¹ L. Thallóczy – S. Barabás, *Codex diplomaticus comitum de Blagay*, МНН DD 28, Budapest 1897, 70–71.

²² Текст уговора је последњи издао L. Mavromatis, *La Serbie de Milutin entre Byzance et l'Occident*, Byzantion 43 (1973) 138–150.

²³ Та кћерка је била за закониту, потицала је из брака са угарском принцезом, али се, по причању раније поменутог Анонима из 1308, пре тога двапут удавала.

могао проћи без отпора и озбиљнијих последица. Жестоку реакцију изазвало би напуштање православља. То се може закључити из става црквених људи блиских Милутину према византијском цару Михаилу VIII Палеологу, који је у своје време водио унионистичку политику.²⁴ Мали су изгледи били да би свештенство, властела, па чак и широке масе становништва, следили Милутинову западну оријентацију, тако да се поставља питање да ли је он улазећи у те преговоре имао намеру да их уопште оствари.

Папске легате Милутин је примио, али им није омогућио да изврше своју мисију. Правдао се да сједињење с римском црквом не може да изврши јер страхује од мајке и брата. У сваком случају, папски посланици су се вратили необављена посла. У исто време, почео се осипати круг савезника Карла од Валоа, а тиме и смањивати изгледи да ће се предузети акције које је планирао. По свему судећи, он никада није дошао у положај да од Милутина затражи извршавање савезничких обавеза.

Мало је вероватно да су се Милутинови преговори и савези са Филипом Тарентским и Карлом од Валоа уопште одражавали у односима с Византијом. Карло се пред Милутиновим посланицима заклео у Мелену, крајем марта 1308, а Милутин пред Карловим посланицима у Србији, крајем јула исте године, док је цар Андроник II у међувремену, на молбу вољеног сина и зета, у мају потврдио један његов поклон манастиру Хиландару.²⁵ Нарочито блиске и сродне су биле везе између царице Ирине и њене кћери Симониде и краља Милутина. Византијски писац Нићифор Григора оптужује царицу да је трошила силан византијски новац на дарове кћерки и зету. Стотину тријера се могло опремити средствима која је она слала у Србију или давала кћери и зету кад су је посећивали у Солуну. Царица Ирина је поклањала зету чак и предмете који су имали карактер царских инсигнија.²⁶

Византијско Царство је тада преживљавало тешке тренутке. До почетка XIV века Турци су освојили највећи део Мале Азије. Царство није располагало војним снагама кадрим да одбране последња византијска упоришта, па је цар Андроник био присиљен да у своју службу прима стране ратнике: поједине турске одреде, хришћанске Алане (Jase) са Кавказа, затим шпанске најамнике који су остали без посла после склапања мира у јужној Италији (1301). Била је то тзв. Каталанска компанија, снажна и добро организована група професионалних ратника која је у почетку постигла извесне успехе у скупина турцима, али је пљачкала и цареve поданике и убрзо дошла у сукоб с рату с Турцима, али је пљачкала и цареve поданике и убрзо дошла у сукоб с византијским властима. Каталанци су се сукобили и с царем и 1305. се потпуно одметнули од њега, претворивши се у опасне непријатеље Царства. Пустошили су и пљачкали области у Тракији удружени с другим групама најамника одметника, а затим су се 1307. улогорили на полуострву Касандрији, у непосредном суседству Свете Горе.

Последице великих византијских невоља осетио је тада и краљ Милутин. Каталанци су се, на име, у својим пљачкашким походима устремљивали на Свету Гору и нападали манастире отимајући њихову имовину. Тих пустошења није остао поштеђен ни српски манастир Хиландар, о којем је Милутин водио посебну бригу. Он је на месту раније Немањине цркве сазидао нову и већу

²⁴ О Михаилу VIII Данило II каже: »одлучивши се од хришћанске вере, узме веру латинску«, *Животи краљева и архиепископа*, изд. Ђ. Даничић, 110.

²⁵ М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина* 63.

²⁶ Gregoras 241–242.

(1302); ојачао је хиландарске зидове и подигао манастиру два пирга, посебна утврђења, од којих је једно било на морској обали и осигуравало манастир од гусарских напада.²⁷ Поред тога, Милутин је даривао манастир новцем и поседима.

Међутим, претила је опасност да све оно што је сам Милутин даровао и уложио, и све што се скупило у току једног столећа радом манастирских радника, трудом монаха и поклонима владара, разграбе сурови ратници. У време каталанских напада на Свету Гору и околне крајеве, који су трајали више од три године (приближно 1307–10), на челу Хиландара је био Данило, касније архиепископ и прослављени писац. У житију Даниловом, које је написао један од његових ученика, остали су сачувани описи страдања становника околних области, патњи монаха и жетине насиља нападача. Реторика храбрости монаха и њихових старешина. Манастири су у тим критичним данима излазили из своје традиционалне и обавезне изолације: пружали су уточиште угроженом народу из околине и користили снаге световњака са собних да одбране манастир. Данило је, у дугом периоду ових световњака спосаде до Скопља, где се састао с краљем Милутином и предао му део манастирске имовине коју је успео да пренесе.

Каталанци са својим савезницима Туркопулима нису успели да освоје ниједан од већих градова, а пут у Тракију био је затворен зидом који је цар Андроник подигао код крстопољског кланца (код данашње Кавале); запали су у тешкоће због снабдевања и страховали су од евентуалног уједињења свих суседа и њихове снаге која би из тога проистекла. У пролеће 1309. прешли су у Тесалију и годину дана пљачкали и пустошили ову плодну област. Кренувши даље према југу, ступили су у службу атинског војводе. Кренувши рачун док се нису и с њим сукобили. Обрачун с дојучерашњим господарем завршио се победом Каталанаца код Кефиса, у марту 1311, што је довело до успостављања каталанске власти над Атинским Херцештвом. Каталанци до потом дуго били изван видокруга Срба, али њихови савезници Туркопули задавали су још много бриге и Византинцима и Србима. Одвојивши се у Тесалији, или можда још раније, од Каталанаца, Туркопули су се поделили у две групе. Једну су чинили покрштени Турци, некадашњи византијски најамници, у јачини од 500 пешака и 1.000 коњаника, под заповедништвом неког Мелика. Другу, нешто бројнију групу предводио је Халил, који се споразумео с византијским царем да га пропусти у Тракију да би се преко Хелеспонта пребацио у Малу Азију. Византинци су, међутим, ометали одлазак ове групе Турака, а нису били кадри да је поразе. Туркопули су заузели обалеке градове и одржали се пуне две године пустошећи Тракију и околне области.

Туркопуле под заповедништвом Мелика примио је Милутин у своју службу. У завршном делу унутрашњих борби, ови најамници су у служби Милутиновој одиграли значајну улогу, али њихово врбовање изазвало је пролазну кризу у односима с Византијом.²⁸ Тешко је проценити колико је озбиљно било размимоилажење између Милутина и његовог таста. Из 1311.

²⁷ М. Живојиновић, *Светогорске келије и пиргови у средњем веку*, Београд 1972, 117–122.

²⁸ Опширан опис напада и одбране Хиландара даје животописац архиепископа Данила II: *Животи краљева и архиепископа*, изд. Ђ. Даничић, 340–355. Његова казивања је претресла М. Живојиновић, *Житије архиепископа Данила II као извор за ратовање Каталанске компаније*, ЗРВИ 19 (1980) 251–272.

већ имамо документа о обновљеном пријатељству, а убрзо затим Милутин је дошао у ситуацију да пружа помоћ своме тасту.

Драгутин није могао да искористи околност што се Милутин запао у непријатељској политици, његово везивање час за Византију час за њене угарски престо после смрти Андрије III учествовало је неколико упорних и јаким претендентата. Њихове позиције нису зависиле толико од правног основа на коме су темељили свој захтев да дођу на угарски престо колико од моћи којом су располагали и подршке коју су им давали осамостаљени великаши. Од великог значаја била је подршка папства коју је још од времена Бонифација VIII уживао кандидат напуљских Анжујаца. Клемент V наставио је ту политику и, постепено мењајући црквене великодостојнике, проширивао је круг анжујских присталица. После Вацлава III, сина чешког краља који је истиснут из борби за угарски престо 1305. године, и Отона Баварског, који је 1307. затворен у Ердељу, Карло Роберт је остао једини озбиљан кандидат. На саборима 1307. и 1309. њему је већина великаша положила заклетву верности, а средином 1309. крунисан је у Будиму.

Драгутин је дуго подржавао анжујског претендента и свакако допринео његовом успону, истина, не у оној мери као бан Павле Брибирски са својом браћом. У једном тренутку, ипак, Драгутин је раскинуо везе с кандидатом чија је моћ била у несумњивом успону. Из 1309. године има података о Драгутиновим нападима на територије младог краља и његове присталице. У Драгутиновом опредељивању одиграо је велику улогу угарски великаш Лади-слав Апор, ердељски војвода, неко време главни ослонац претендента Отона Баварског. Апор је радио на томе да му кћи постане краљица Угарске. Хтео је да је венча за Отона Баварског, али се разишао с њим, затворио га и одузео му краљевске знаке. Удао је после тога кћерку за Драгутиновог сина Владислава и на њега пренео своје амбиције. Међутим, било је касно, јер се успон Карла Роберта није могао више зауставити. Папски легат је осудио брак Апове кћери и Владислава и крајем 1309. бацио анатему на Апора. Априла 1310. овај је одустао од својих амбициозних планова, признао Карла Роберта за краља и предао му круну, која се од 1307. налазила код њега. Захваљујући томе, било је могуће да се у августу 1310. обави друго крунисање младог краља Карла Роберта, правом круном и по правним обичајима угарског краљевства. Тада су практично престале борбе око престола, а започеле су још дуготрајније борбе за обнављање краљевске власти и ауторитета у свим деловима угарске државе.

Драгутин у Угарској није ништа постигао, а навукао је на себе непријатељство младог краља, који се учврстио на престолу. Уместо да у Угарској нађе ослонац и подршку за борбе које је морао да води у Србији, Драгутин се нашао између две ватре. Борба између браће трајала је већ другу деценију а да се равнотежа снага није пореметила, судећи бар по оскудним подацима који тек делимично осветљавају њихово деловање у то време. Утолико више изненађује што се у житију архиепископа Данила II, једином које сукоб међу браћом кратко и узгредно спомиње, положај краља Милутина приказује као врло тежак.²⁹ Према њему, сва властела га је напустила, није имао човека од

²⁹ Подацима које је прикупио и саопштио М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина* 63–67, може се додати само правдање изабраног калочког надбискупа што није отишао у Рим јер је племенити муж Стефан, који се у оним крајевима назива краљ Србије, узео нека добра и

поверења коме би поверио да чува још недовршени манастир Бањску, где је сабрао све своје богатство. Позвао је из Свете Горе бившег хиландарског игумана Данила и предао му бањску епископију, «а сам уставши пође против брата свога на рат и против своје воље, јер се сви његови великаши беху одметнули». С најамницима који су му се били предали «одби насиље оних који су борбу водили с њиме, све добро свршивши Божјом помоћи». То је једина вест која говори о крају борби 1311. или 1312. године.

Ништа се не зна о условима под којима је мир склопљен, али је остала белешка о мисији хиландарског игумана Никодима, кога су браћа и «сабор српске земље» послали у Цариград патријарху Никону и цару Андронику II. Њима је била поверена нека улога у санкционисању и гарантовању мира међу браћом, али се не види у чему се састојала.³⁰ На основу малобројних података који се односе на године што су уследиле, могло би се закључити да није дошло ни до каквих битних промена у поређењу са стањем пре избијања рата. Браћа су заједнички издала повељу манастиру Бањској, који је довршен пошто је завладао мир, у којој се Драгутин помиње као «прежде довршен краљ». Он сам у тој повељи каже за себе да је «раб и брат господина ми великог краља Стефана Уроша». О наслеђу и један и други говоре сасвим неодређено, не спомињући никога посебно, предвиђајући могућност да ће на престо доћи неко од синова, унука или праунука. Није било, изгледа, ни територијалних промена, јер се Рудник крајем 1312. и почетком 1313. нашао под Драгутиновом влашћу.

У сваком случају, браћа су сарађивала у лето 1313. године. Драгутин је крајем јула спремио војску да нападне Угарску, свакако у оквиру непријатељске политике према Карлу Роберту, када му је од брата стигло наређење да дође с војском да би заједно пошли на Хрватску. Тај напад је, по свој прилици, био управљен против бана Младена II Брибирског. Он је после смрти бана Павла 1312. прихватио породичне земље, а с њима наследио и ратовање против Венеције. Обновио је и непријатељства против Србије и ратовање прошири на Хум и поседне долину доње Неретве. Марта 1313, у дријевском тргу је заводио нове царине и мењао услове рада трговаца кнез Изан (conte Čape), блиски сродник онога кнеза Константина који је под баном Павлом кратко време управљао Хумом. Дубровчани су као одговор на те «новштине» повукли своје трговце из Дријева, а Милутин је покренуо широку акцију да поврати изгубљене крајеве. Он се приближио Венецији, која је била природни савезник до септембра 1313, када се измирила с Младеном. Милутин је и после тога био активан у приморским областима. Његов син Стефан је и управљао Зетом, посредством дубровачких трговаца набављао је веће количине мачева у Венецији, а у новембру су, у кратком временском размаку, у Дубровнику боравили Милутинов син Стефан и Драгутинов син Владислав. Остаје, међутим, непознато шта се заправо догађало и шта је Милутин постигао у борбама против Младена II.

После измирења с братом, Милутин је имао одрешене руке, тако да је могао у два маха пружити помоћ своме тасту цару Андронику II. Одред од 2.000 људи послао је да помогне византијске операције против упоришта

права његове цркве. То се десило после смрти ранијег архиепископа Винцентија, али не знамо тачно када. Свакако пре 1312, када је настао цитирани документ; вид. А. Theiner, *Mon. Hung.* I, 442–443.

³⁰ М. Динић, *Однос краља Милутина и Драгутина* 68–74.

Халилових Турака на Хелеспонту. Уз Ђеновљане, који су с бродовима учествовали у борбама, уз византијске царево ратнике, и српски одред је доприносио уништењу гнезда побуњених најамника. Убрзо после тога, Милутин је послао можда још већи одред под заповедништвом војводе Новака Гребострека, са амбициознијим задатком, да помогне тасту цару на тлу Мале Азије, коју су Турци тада највећим делом већ освојили. Милутинови ратници су бродовима били пребачени у Анадолију и тамо су, према казивању у Милутиновој биографији, успешно ратовали. И у једној повељи цара Андроника говори се с поштовањем и захвалношћу о помоћи коју је Милутин послао и о јунаштву његових ратника.³¹

³¹ Сукобе Милутинових одреда с Турцима описао је С. Новаковић, *Срби и Турци*, Београд 1960¹, 100–120. Хронологија је касније прецизирана: победа над Турцима извојевана је у периоду септембар 1312–аугуст 1313; вид. К. Лиречек, *Ист. Срба* I, 198.